

Recensioner

Den fria viljan och evolutionen

Ingvar Johansson

Daidalos 2022. 140 s. ISBN 978-91-7173-647-5

Den här boken är ett försvar för den fria viljan – dvs. för tesen att vi ”har ett visst, om än litet mått av handlingsfrihet och fri vilja” – och även ett försvar av det författaren kallar ”önskefriheten” (s. 12).

”Fri vilja” brukar ofta förstås som att man har *kontroll* över (eller bestämmer) vad man vill. ”Önskefrihet” ska väl betyda att man har kontroll över, eller bestämmer, vad man önskar. Det man har ”kontroll” över kunde kanske vara det man kan orsaka och som inte är orsakat av något annat, som man inte kan orsaka. Förslagsvis. Men det är tveksamt om Johansson anser att vi har kontroll över något alls i denna mening.

Själv förklarar han fri vilja på följande sätt. ”I en fri vilja [...] kan per definition inte *hela* innehållet i viljan uppstå av nödvändighet, av slump, eller av en kombination av dessa. Någon liten bit måste vara fritt skapad” (s. 19). Här kan man förstås fråga sig vad ”fritt skapad” betyder – om nu detta inte ska förklaras i termer av ”kontroll”, enligt ovan.

Hur som helst, fria viljor uppstår, enligt Johansson, ”någonstans under evolutionens gång” (s. 12). Men om en fri vilja verkligen kan uppstå under evolutionen, så skulle man vilja ha en förklaring av *varför* detta händer. Är fria viljor en tillgång i kampen för tillvaron? Får varelser med fri vilja fler, eller mer livskraftiga, barn än varelser utan fri vilja? Såvitt jag kan se besvarar Johansson inte denna centrala fråga, något som borde ha högsta prioritet i en bok av detta slag.

Johansson säger på ett ställe att viljefriheten har ”uppkommit under evolutionens gåta” (s. 107). Det är antagligen ett tryckfel, det ska nog stå ”gång”, inte ”gäta”. Men kanske tycker han samtidigt, på något sätt, att det är en gåta hur – eller åtminstone varför – viljefriheten har uppkommit. Han hävdar att evolutionsbiologerna anser att viljan inte är fri (s. 108, 113) – och även om han tror att de har fel, så är hans hjärna kanske inte helt opåverkad av vad de säger.

Att vi har en viss handlingsfrihet och fri vilja är enligt Johansson en åsikt som inte står högt i kurs hos ”filosofer och vetenskapsmän”

(s. 7). Vad vetenskapsmän i allmänhet tror om fri vilja vet jag inte, men de flesta filosofer tycks, liksom Johansson, tro att vi har någon form av handlingsfrihet och/eller fri vilja. Enligt *PhilPapers Survey* från år 2020, där 7685 professionella filosofer har tillfrågats, tror endast lite över 11 procent att vi saknar fri vilja (Bourget och Chalmers, under utgivning i *Philosophers' Imprint*).

Varför tror då Johansson att vi har fri vilja? Jo, han anser att det är *absurt* att förneka det. Närmare bestämt menar han att man gör sig skyldig till en diskursberoende performativ motsägelse, om man argumenterar för att det inte finns någon fri vilja (s. 42). Ty om man argumenterar för något, så *förutsätter* man därmed att den man vill övertyga har en fri vilja.

Han menar alltså att åsikten att vi saknar fri vilja inte är något man kan argumentera för, eller ha förnuftiga skäl att godta – eftersom all argumentation, liksom möjligheten att godta något på grund av förnuftiga skäl, förutsätter att man har fri vilja.

Men Johansson argumenterar ju själv för att vi *har* fri vilja. Genom att göra det förutsätter han alltså, enligt sin egen idé om argumentation, att vi har fri vilja. Han förutsätter med andra ord det som skulle bevisas, något som brukar ses med rätt oblida ögon.

(Anta att det inte finns någon fri vilja. Man kan väl fortfarande argumentera för allt möjligt, även om Johansson skulle ha rätt, ty man kan ju *tro* att viljan är fri. Eller ska man säga att det som i så fall uppfattas som argumentation, egentligen inte *är* någon argumentation? Det tycks i så fall mest vara en fråga om ord.)

Johanssons argument har, som han själv noterar, flera föregångare i filosofins historia. Epikuros, Kant och Karl Popper till exempel. I Sverige har den framstående logikern Per Lindström använt det i polemik mot mig. Det har också flera gånger kritiserats, bland annat av Alfred Ayer, Patricia Churchland och J. J. C. Smart (se min uppsats ”Förnuft ochausalitet” i *Filosofisk tidskrift* 36, nr 2, 2015).

Kanske skulle Johansson invända att han inte har något argument för att vi har fri vilja, utan att han bara påstår eller förutsätter det? Nej, det är knappast en rimlig tolkning av vad han säger. Speciellt som han hänvisar till sina föregångare, för vilka det ju var ett argument. Och han säger gång på gång att han ”försvarar” den fria viljan.

Låt oss alltså anta att han tycker sig ha förnuftiga skäl att tro att vi har fri vilja. Då ställs han, liksom Descartes före honom, inför problemet om hur den fria viljan kan påverka det kroppsliga (s. 55). Hans lösning

är, såvitt jag förstår, att det sker genom en annan sorts påverkan än orsakspåverkan.

(Apropå Descartes. Johansson menar att Descartes inte riktigt har fattat det här med performativa motsägelser (s. 44f). I stället för Descartes slutledning "Jag tänker, alltså existerar jag", som Johansson förkastar, så anser han att påståendet "Nu tänker jag, alltså existerar nu ett medvetandefenomen" är en "ovedersäglig sanning" varje gång någon uttalar eller tänker det (s. 70).

Det är inte särskilt övertygande. Man kan nog tro att man tänker, utan att verkligen göra det – något som Descartes kanske borde ha tänkt på. Och det är inte självklart att tänkande är ett medvetandefenomen. Hur är det t.ex. med datorprogram som klarar Turingtestet?

Descartes slutledning tycks mig betydligt rimligare än Johanssons. Det kan knappast vara sant att jag tänker, om det inte också är sant att jag existerar. Den som inte existerar kan inte göra något alls.)

Hur menar då Johansson att den fria viljan påverkar det kroppsliga? Han anknyter här till aristoteliska idéer om form och materia, och om ändamålsorsaker. Den fria viljan kan inte i vanlig mening *orsaka* händelser i hjärnan (s. 101), men den kan bidra till, eller samverka med, det som händer i hjärnan. Medvetandetillstånd sammansmälter nämligen, enligt Johansson, med materiella substrat till "aristoteliska form-materia-enheter som har medvetandefenomenet som form" (s. 100).

Kvalitativt nya (icke-reducerbara) fenomen uppstår i evolutionen. Det finns också *spontanitet* i naturen (t.ex. radioaktivt sönderfall), och Johansson tror att även icke-stokastisk spontanitet förekommer (s. 68). Fri vilja är enligt honom ett spontant, diakront, starkt emergent och icke-stokastiskt fenomen, en "målsökande orsak" i Aristoteles mening, som korrelerar med viss hjärnaktivitet (s. 98). "Tyvärr går det inte att i grunden komma åt problemet med den fria viljan utan att bli lite skolastisk", säger han (s. 101).

Men även om sådan icke-stokastisk spontanitet faktiskt skulle finnas, så visar väl inte det att personer kan ha någon *kontroll* över denna spontanitet. Det innebär på sin höjd att viljeimpulser kan uppstå "spontant", utan orsaker, dvs. av sig själva eller så att säga "ur intet".

Såvitt jag förstår är Johanssons enda stöd för denna hypotes, dvs. att viljeimpulser kan uppstå utan orsaker, att det skulle vara absurt att förneka detta. Men hans argument är som sagt självupphävande, och alltså kraftlöst.

Man kan förstås ändå fråga sig om det vi uppfattar som förnuftiga

bedömningar – av exempelvis ett argument eller av en slutledning – måste vara fritt valda. Johansson tycks tro det. Men det kan inte gärna stämma. En förnuftig bedömning är inte ”fri”. Man kan inte välja bedömning hur som helst, hipp som happ. Man har egentligen inget val alls. Bedömningen ska ju vara korrekt eller med andra ord förnuftig.

Att en bedömning, eller någon annan mental akt, är *orsakad* av något – t.ex. av händelser i hjärnan eller av andra uppfattningar som personen i fråga har – är för övrigt fullt förenligt med att dess *innehåll* hänger ihop med innehållet i personens övriga uppfattningar på ett förnuftigt sätt, och att det därmed uppfyller rimliga krav på att vara trovärdigt.

Lars Bergström

Frågvisare: Människans viktigaste verktyg

Nicklas Berild Lundblad och Fredrik Stjernberg

Volante 2021. 368 s. ISBN 978-91-7965-148-0

Är frågor försummade inom filosofi och forskning? Författarna till *Frågvisare* menar att så är fallet. Men de hävdar förstås inte att vetenskap och filosofi försummat att ta sig an frågor och försöka besvara dem. Det är ju uppenbarligen vad dessa verksamheter rent allmänt ägnar sig åt. Vad författarna efterlyser är ett större intresse för frågandet självt och för frågan som fenomen.

Boken är populärvetenskaplig, även om den också driver vissa teser, som den just nämnda. Men den går inte att placera i något särskilt ämne eller fack. Tvärtom spänner den över ett mycket stort antal ämnen sammanknutna genom frågandets roll i dem – evolutionsbiologi, psykologi, skönlitteratur, medicinhistoria, journalistik, juridik, politik, vetenskapsteori, filosofi, organisationsteori och ledarskap, samt internet och sökmotorer, för att nämna några av de mest framträdande av vilka de flesta också ägnas separata kapitel. Man kunde säga att intet mänskligt är boken främmande. Som författarna framhåller är frågandet något som ”genomsyrar allt vi gör” (s. 50).

Eftersom bokens organiserande princip är att fokusera på frågors roll i olika domäner, kunde den därmed likaväl ha varit betydligt längre, eller kanske något kortare, än den är. Den är välskriven, ofta underhållande, och presenterar många intressanta rön, skeenden och fenomen; men frågandets allestädesnärvaro i mänskligt liv ger den kanske en något godtyck-